

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-70>

**CORRELATION OF THE SOCIAL AND COMMUNICATIVE
ROLES OF THE ADDRESSER IN THE OPEN LETTER**

**СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА КОМУНІКАТИВНИХ
РОЛЕЙ АДРЕСАНТА У ВІДКРИТОМУ ЛИСТІ**

Cheberiak A. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate professor,
Associate Professor at the Department
of the Roman and German Philology
Rivne State University for Humanities
Rivne, Ukraine*

Чеберяк А. М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри
романо-германської філології
Рівненський державний
гуманітарний університет
м. Рівне, Україна*

Динамічний аспект соціального статусу відображений у понятті соціальної ролі. Статус узагальнює велику кількість соціальних ролей. Під роллю за В. І. Карасиком розуміємо стійкий шаблон поведінки, що включає дії, думки і почуття людини. Соціальна роль – комплекс стандартних загальноприйнятих очікувань, набір психологічних, соціальних та лінгвістичних характеристик поведінки особистості, співвідносних з її статусним положенням [2, с. 13]. Суттєвим компонентом соціальної ролі Л. П. Крисін називає саме очікування: «Те, що є правом одного рольового партнера, є обов'язком іншого, і навпаки. «Я маю право на щось» означає: я очікую від інших певних дій і вчинків, які відповідають їхнім ролям, входять у структуру цих ролей як обов'язки» [3, с. 43]. Спілкуючись, співбесідники мають певне уявлення про особу, яка виступає в тій чи тій соціальній ролі, і можуть прогнозувати типову поведінку виконавця ролі.

Крім соціальних, в лінгвістиці прийнято виділяти також комунікативні ролі. Комунікативні ролі – це «відносно сталі, внутрішньо зв'язані й очікувані іншими системи комунікативних вчинків індивіда, значною мірою визначені його соціальним статусом, віковими, гендерними та іншими чинниками» [1, с. 104]. Це той образ, який людина свідомо створює у спілкуванні для досягнення певної мети. Вони значно вужчі від соціальних, а тому їх репертуар значно ширший. Комунікативні ролі виявляються лише у ході комунікації й істотно впливають на характер комунікативного акту.

Розглянемо рольове втілення адресанта повідомлення на прикладі текстів відкритих листів. У відкритому листі стосунки між комунікантами обумовлюються об'єктивною і статусною характеристиками. Для спілкування у відкритому листі характерна асиметричність: партнери не рівні за статусом та соціальними ролями, один вищий, інший нижчий. Формальним адресатом відкритого листа є особа, наділена владою, правами, можливостями, яких не має адресант. Адресант відкритого листа має нижчий соціальний статус, він не має достатніх повноважень та визнає за адресатом право на прийняття рішення стосовно проблеми, з якою він звертається. Отже, загальний рух комунікації відбувається «знизу вверх». Оскільки контакт через ЗМІ є опосередкованим, то обов'язковим учасником комунікації є адресат-спостерігач, а особа, до якої звертається автор, присутня в ситуації лише «потенційно». Таким чином, істинним адресатом відкритого листа стає читачка аудиторія.

Автор відкритого листа виступає від себе особисто або від імені групи. Однак за будь-якого типу авторства текстовий суб'єкт мовлення персоніфікується у свідомості читача. Соціально-рольова позиція автора доповнюється конкретно-чуттєвою та містить відомості про його емоційно-психічні особливості. Рольовий статус адресанта – це основний компонент, що посилює сукупну ілюкативну силу контексту. Іншими словами, роль задає ракурс бачення події, напрям її інтерпретації. Аналіз текстів відкритих листів дозволив виділити такі символічні комунікативні ролі адресанта: «Патріот», «Народний захисник», «Інтелектуал-професіонал».

Основними темами, характерними для рольового образу «Патріот» є: зовнішня і внутрішня політика, економічний і соціальний розвиток країни, а також питання корупції, зловживання владою тощо. Етно-специфічними темами, що відрізняють образ «Патріот» в українській лінгвокультурі є: функціонування української мови у державі, оцінка історичних подій, національна самоідентичність та російсько-українська війна. Опозиція «свій – чужий» є базовою у семіотичному просторі рольового образу «Патріот». Парольний смисл «свій» входить до семантики одиниць, що позначають ціннісні доміанти, до яких апелює адресант. Апеляція до ціннісних доміант викликає емпатію читачів, підсилює вплив тексту на масову аудиторію. Так, загальними позитивними категоріями для українського патріота є: *«збереження української ідентичності»*, *«зміцнення України як європейської нації і держави вільних людей»*, *«українські Схід і Захід – разом»*, *«забезпечення прав і свобод наших громадян»*, *«верховенство*

права, права людини та демократичне суспільство», «європейські цінності, як-от право на відкритість, демократичність, професійність і прозорість» тощо.

Негативні реалії, що уособлюють антицінності, також розподіляються залежно від ідеологічної спрямованості адресанта. В українських відкритих листах це: *«елементи пихатої зневаги до української мови і культури», «глузування з українців як нації та особливо української інтелігенції», «образливі для національної гідності оцінки соціальної й інтелектуальної притомності нашого народу», «корупція, яка демонтує будь-які прогресивні реформи», «наруга над природними правами і свободами людини», «російські терористичні війська та колабораціоністи, що нищать Україну», «збройна агресія проти України», «розкрадання земельних ресурсів», «насильницька агресія проти народу і держави Україна», «нехтування європейськими цінностями», «саботаж реформ» тощо.*

Наступний рольовий – «Народний захисник» (борець за правду). «Народний захисник» звертається з відкритим листом, тому що прагне захистити інтереси співгромадян, які, на його думку, не враховуються при вирішенні важливих для країни проблем. Народ, який захищає адресант, у контексті подібних відкритих листів набуває соціально-психологічних характеристик і постає як *принижений, пригноблений, жертва.*

У ролі «Народний захисник» почасти виступає адресант-представник певного колективу, угруповання, який своїм зверненням у формі листа прагне донести позицію цього колективу, групи осіб, відновити порушену справедливість у певній галузі громадського життя. «Народний захисник» апелює до певного соціального прошарку, позиціонує себе як одного з багатьох, того, кому зрозумілі та близькі лиха й турботи народу: *«у мене, як і в мільйонів пересічних («маленьких») українців, виникає багато запитань»; «мене, як просту людину з подільської глибинки цікавить».* Мовленневими корелятами образу є інклюзивний займенник 1-ї особи множини *ми* зі значенням спільності, солідарності, часто у поєднанні з відокремленим уточненням: *«ми, українці, звертаємося до вас...», «ми, представники угорської національної меншини в Україні...».* У контексті відкритого листа така форма стає розширеним позначенням відправника повідомлення, за допомогою якого він об'єднує себе в адресантній функції з іншими особами, і, таким чином, створює ефект колективного адресанта повідомлення. Серед інших засобів, що реалізують ми-дискурс «Народного захисника» трапляються лексеми із значенням спільності (*разом, більшість*); лексеми з компонентом групової (соціальної)

віднесеності (*друзі, побратими, працівники, трудовий колектив, виборці*); етноніми (*українці, громадяни України, угорці Закарпаття, жителі Західної України*). Складовою образу захисника є лозунги, директиви, які виступають маркерами об'єднання та згуртованості: *«Народ стомився, його терпіння не безмежне!»*; *«Припиніть знущатися над людьми і Україною!»*; *«Пам'ятайте про людей не тільки перед виборами, але й після того, як вони за Вас проголосували!»*.

Позитивна самопрезентація адресанта в очах масового одержувача тексту реалізується через вибір комунікативної ролі «Інтелектуал-професіонал». Тематичний репертуар його листів може варіюватися (моральні, культурні, наукові, освітні, правові проблеми тощо), проте це завжди ті теми, у межах яких автор вважає себе безперечним фахівцем, здатним давати поради чи засуджувати некомпетентність інших. Мовленнєвими корелятами комунікативної ролі «Інтелектуал-професіонал» є позитивні твердження, які покликані засвідчити його професійну принадність: *«Я, як експерт-науковець, знаю»*, *«маю значний науковий і практичний досвід»*, *«не один рік досліджую питання»*, *«моє прізвище можна побачити під конкретними публікаціями»*, *«можу фахово готувати пропозиції для держави»*. Свої твердження «Інтелектуал-професіонал» завжди підсилює конкретними фактами, цитатами, посиланнями на наукові джерела. Він володіє мовою наукових текстів і знає галузь як фахівець. Його тексти нерідко насичені піднесеною, книжною та спеціальною лексикою.

Отже, стосунки між комунікантами відкритого листа детермінуються їх соціальними та комунікативними ролями. Виконання автором різнопланових комунікативних ролей вимагає використання певних мовних засобів, очікуваних партнером по мовленнєвій взаємодії; зміна рольового образу викликає і зміну мовних засобів. Рольові образи адресанта відкритого листа визначають його комунікативну поведінку у тексті, зумовлюють тематику листів, задають координати жанровій тональності й поточному комунікативному смислу.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Карасик В. И. Язык социального статуса. М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. 333 с.
3. Крысин Л. П. Речевое общение и социальные роли говорящих. *Социально-лингвистические исследования*. М. : Наука, 1976. С. 42–52.